

SZAKIRODALOM.

A Lobkowitz kódex nyelvi ismertetése. *Irta Gáspár E. Leó, Budapest, 1896.* (74 l.)

A keszthelyi kódex alaktana és mondattana. *Irta Kardos J. Czelesztin, Esztergom. 1896.* (80 l.)

A Jordánszky és Erdy kódex. *Irta Veinstein-Hevess Kornél, I. r. Budapest, 1896.* (35 l.)

Nyelvemlékeink már legnagyobb részt ki vannak adva, de nyelvészeti feldolgozásban alig egy-kettő részesült közülök. E hiányt igyekszik pótolni e három kis nyelvészeti tanulmány, a melyek közül az első már csak azért is felhívja figyelmünket, mert a tárgyalta nyelvemlékről a Magyar Könyvszemle adott legelőször hírt (1879. évf. 189—207. l.). Ismertetésünket a tér szűke miatt rövidre kell szabnunk, s ez mentse hiányosságát.

1. *A Lobkowitz kódex nyelvi ismertetése.* Általános hibája e dolgozatnak, hogy a kódex nyelvét csak a mai irodalmi nyelvvel veti egybe, pedig ez nyelvünk mai állapotának csak kisebb részét tünteti fel, s az egészről az irodalmi nyelv és az összes nyelvjárások adnak teljes képet. A népnyelvi adatokra való hivatkozás azonban oly csekély a műben, hogy semmiképen sem elégedhetünk meg vele, pedig ha ezekre kellő figyelmet fordítunk, sok nyelvemlékbeli alak egyszerre világosabbá s érthetőbbé válik előttünk s kitűnik, hogy csekély változtatással ma is él. Csak egy pár példát említek fel: *imeg* (10.) = *ümög* (Dunán túl); *zabolayat, enekleni, kefergez, palantal, kalastrom, kalara* (11.) ma is mind ismertes alakok a népnyelvben, különösen az északnyugati nyelvjárás területén, úgyszintén a felszólító mód egy 2. személyének ezen bővebb alakjai is: *mongiad, bochassad, imagiad, keryed* (11.) sat. Ezek tehát bővebb alakok ugyan az irodalmi nyelvvel szemben, de tudnunk kell, hogy ma is megvannak az egyes nyelvjárásokban. A *futtak, juttak*-féle igék a népnyelvben ma is élő alakok; hasonlóképen a *husvetnek* szóban (15.) nemcsak a kódex írója *érezte még* az összetételt, hanem *érzi ma is* az egész északnyugati és más nyelvjárás is sokszor, pl. *húsvétet* (az irodalmi nyelvben is), *húsvétre, húsvéttől kezdve*; az *oríha* (16.) meg annyira népies, hogy

a népnél tudtommal másképp nem is igen ismeretes, pl. »fekete szem, piros *orcza*.«

A hangszinbeli változások tárgyalása az értekezésben a legjobban kidolgozott rész, de a hangok hosszúságát tárgyzó fejezetekben (12—24. és 27—29. l.) tulságosan sok az ugor összehasonlítás. Egyáltalán a mily szűkmarku a szerző a népnyelvi jelenségekkel szemben, ép oly bőkezűen bánik az ugor összehasonlítással, pedig ezen összehasonlításokhoz még helyes módszer mellett is gyakorta szó fér, hát még ha úgy járunk el, hogy a hang hosszúságának igazolása céljából az ugor nyelvek közül majd egyikre, majd másikra hivatkozunk, hiszen ily alapon ki lehet mutatni, hogy »a szegény ó-magyar nyelv csupa diphtongusokból állt (Egyet. Phil. Közl. XX. 693.)«; itt első sorban a magyar nyelv legközelebbi rokonaira, a vogul, osztják, zürjén és votják nyelvek hangalakjaira kell tekintettel lennünk. De még ekkor sem szükséges a nyelvemlékbeli hangok hosszúságát folytonosan ugor összehasonlításokkal bizonyítgatni, hisz a kódexek nyelvészeti feldolgozásában ritkábban van arról szó, hogy valamely hangnak hosszúsága vagy rövidege-e az eredeti, hanem legtöbbször azt kell megállapítanunk, hogy e vagy ama hang hosszú vagy rövid alakban divott-e akkor a maival szemben, a mihez minduntalan az ugor összehasonlítás fegyvereit rángatni elő egészen fölösleges. Azért tehát az ugor összehasonlítás csak akkor van itt helyén, mikor a hangbeli jelenség annyira szokatlan, hogy kellő értelmezését és felvilágosítását csakis ezen az úton eszközölhetjük; ellenben a mai nyelv állapotának lehetőleg teljes képét kell a kódexbeli nyelvvel szembeállítanunk s evégből nemcsak az irodalmi nyelvet, hanem még inkább a nyelvjárásokat kell figyelembe vennünk, mert hiszen a kódexek is majd egyik, majd másik vidék nyelvén vannak megírva, »valóságos nyelvjárási szövegek«.

Gyakran megtévesztik a szerzőt az íráshibák; találgatja őket, hibák-e, vagy nem, s bár nincs meggyőződve egyikről sem, mégis sokszor következtet belőlük; így szerinte *-m* képző van e szavakban: *felem*, *utam* s *-dam* ebben: *lakodam* (36.), pedig könnyű felismerni, hogy itt íráshiba van a régi *-alm*, *-elm* és *-dalm* képzők helyén (*félélm*, *jutalm*, *lakodalm*). Ugyanily alapon teszi fel a *g-k* változást a többes ragban: *bezedög*, *tiztőffegög*, *bodogog* (37.). De ez még hagyján, hanem szinte nevetséges, midőn egy rakás íráshibából (*reft/eget* = restségek, *aiakat* = ajakak, *akartot* = akartok, sat.) azt következteti, hogy ime elég gyakori kódexünkben a *k* helyett a *t* s így nyelvünkben is megvan az eredeti ugor többes rag, a *t*. Természetesen, ha nem volna íráshiba, csakhogy az, és a példák nagy számát megmagyarázza azon körülmény, hogy a régi iratokban a *k* gyanánt alkalmazott *c* majdnem szakasztott olyan, mint a *t* (*c*). Ilyesféle íráshiba még *átalfaggatatott* (48.) e

h. *átalszaggattatott*. Hibás a *zontiorodott* (54.) alaknak ilyen átírása: *szonytorodott* e h. *szontyorodott*. E hibákat azonban épen nem tartom jelentőseknek s csak azért foglalkoztam velük kissé bővebben, hogy ebből is kitűnjék, a mit Szilasi nem rég sürgett (Egyet. Phil. Közl. XX. 290.), hogy nagy szükség volna nyelvemlékeinket paleografiai és kritikai feldolgozásban is részesíteni.

Nem tarthatjuk helyesnek a szerző azon eljárását, hogy összetételnek veszi az ilyen alakokat: *penitencianak tartása, méhének orszaga*. (33.) Hiszen ha így fogjuk fel a dolgot, akkor az sül ki, hogy összetételnek vehetünk minden mondatbeli viszonyt s ekkor egyszerű szavak csak a szótárainkban lesznek.

A kihalt és különös jelentésű szavak közül némelyiknek nem ártott volna egy kis magyarázat, mert így egy-egy kiszakított példából nem lehetünk teljesen tisztában a jelentésével; ilyenek pl. *aléjt* (46.), *áldomás, cuca* (47.), *hagyapás* (49.), *monnófél, mulat* (52.), *venerek* (55.). Ugyanitt az *ápol* (47.) ige talán rövidnek volna veendő, Vörösmarty is, Arany is így írják: *megapolta*.

Csak azt kell még megjegyeznem, hogy nyelvészeti munkában nagyon visszatetsző az ilyen germanizmus: »... tövének más alakja, mely *ügy* (ebenso) a nyelvemlékekben, *mint* (wie) több helyütt a nép nyelvében is előfordul. (13. l.).

2. *A keszthelyi kódex alaktana és mondattana*. Sokkal gyorsabban végezhetünk vele, mint az előbbivel, a melynek hibáit fokozottabb mértékben találjuk meg benne. Ugor összehasonlításokkal — az ellenkező végletbe csapva — nem bibelődik s ez nem is baj, de a népnyelvi adatokra sem vet ügyet, előtte az irodalmi nyelv minden, pedig valójában ez nagyon is kevés arra, hogy nyelvünk jelen állapotát teljesen feltüntesse a kódexekkel szemben, a melyek — mint említve volt — nem egységes irodalmi nyelven, hanem mindig egyes nyelvjárások kiejtése szerint irattak. A szerzőnek ezen egyoldalu eljárása okozza aztán azt a sok aprólékosságot, a mely az összehasonlításban csak zavarólag hat. Így különösen a képzések közül mind elősorolja az olyanokat is, a melyekben a képzők sem alakilag, sem használat tekintetében el nem térnek a mai képzőktől, pl. *-l: terdel, gat: halgath, valogat, latogat, t: teremt, meglankaszt, feltamaszt, elváltoztat* (13.) és még egész sereg a 14—18. lapokon. Ugyanezt a kifogást kell tennünk a névragozás (24—26.), a névutók és kötőszók tárgyalása ellen. (41—52.) Egyáltalán a kódexek nyelvében ritkábban kell kutatnunk azt, a mi a mai nyelvhasználattal megegyező, hanem ellenkezőleg mindenkor azt, a mi ettől elüt.

Ezen értekezésben is találunk az összetételek közé sorolva olyan szavakat, a melyek semmiképen sem lehetnek összetételek: *lakozo hely, ytelw zek, termw gywker, viselew kwrthbe* (tubis ductilibus) *zarw chynalt kwrth, elefant teteem chynalth haz* (domus

eburnea) (11.), legnagyobb részben idetartoznak azok is, a melyeket *jelölt összetételek* alak említ fel (12.).

Még egy tévedését kell az értekezőnek helyre igazítanunk. A *-va, -ve* végű igenévről azt tanítja, hogy ma csak szenvedő értelemben használjuk (68.), pedig a dolog úgy áll, hogy ezen igenév mind cselekvő, mind szenvedő értelemben használatos, pl. *Sírva futnak a fiúcskák* (Gyulai), *Tántorogva ment ki az apai házból, Gyönyörködve nézi* (Arany).

A latinizmusokra nem ártott volna néhány felvilágosító példát felemlíteni, mert ez a kódexekre nézve talán mégis jellemzőbb, mint az a pár hebraizmus (78.), sőt éppen a mai irodalmi nyelv idegen elemeire való tekintettel bővebb tárgyalása is kívánatosabb lett volna.

Végezetre nem hagyhatom szó nélkül azt sem, hogy a szerző teljesen mellőzte a kódex hangtanát, pedig úgy tudom, hogy ez eddig nincsen kidolgozva. Az igaz, hogy ennek feldolgozása annyira nem mulatságos, hogy szinte vetekedik a tollfosztással, de nem kevésbé fontos, mint a szótan és mondattan, sőt a nyelvalakok fejlődésének feltüntetésére nézve a két utóbbinál határozottan nagyobb figyelemre méltó.

Ezen ismertetés azonban ne riassza el e két értekezés szerzőjét a további munkálkodástól, mert bár könyvükben van elég hiba, de van sok jó is, és az előbbieket megjelölésével épen az volt a célom, hogy a nyelvemlékek rendszeresebb tanulmányozását ajánljam figyelmükbe, mert itt a munkálkodásra még igen nagy tér nyílik.

3. A *Jordánszky és Érdy kódex*. E kis tanulmány a budapesti tudomány-egyetemnek 1891/92. évi pályázatára készült, mely a Jordánszky és Érdy kódexek hangtaná«-nak előadását tűzte ki feladatul; és a jutalmat elnyerte, s habár a pályázatban kitűzött feladatot — mint az alábbiakból kitetszik — éppen nem fejté meg, mégis valóban méltó volt a jutalmazásra. Mindjárt a bevezetésben igen helyes eszmét penet, midőn a nyelvemlékek feldolgozását nyelvészeti vizsgálódásaink multhatatlan föltételül tűzi ki. Kétszeresen fontos ennek hangoztatása különösen most, midőn egész nyelvészetünket az aprólékos szómagyarazgatások foglalják el. A mit a szerző a két kódex nyelvére vonatkozólag előad, azt kellő alapossgal és körültekintéssel teszi. Az összehasonlító nyelvészet bizonyítékait csak ott alkalmazza, a hol a régies alak világosabbá s érthetőbbé tételére multhatatlanul szükséges; tekintettel van egyéb nyelvemlékekre is, bár ezen oldalról az összehasonlítás a nyelvemlékek hiányos feldolgozása miatt természetesen fogyatékos; végül különös gondot fordít a nyelvjárásokra s főképen arra, a melyben e kódexek nyelvi sajátságait nagyobb mértékben észleli, szóval ezeket nemcsak a mai irodalmi nyelvvel hasonlítja össze, hanem figyelembe veszi nyelvünk egész jelen állapotát.

A tárgyalás sorrendje ellen már kifogást kell tennem. Az általános bevezetés után megállapítja a szerző a két kódex szövegének egyezését, korát és forrását (I.), ezután szól a *ritkább kifejezések* (II.), *ritkább szóalakok* (III.) egyezéséről s a *helyesírás* egyezéséről és eltéréséről (IV.). Látható, hogy mindez a *szótanban* van helyén, még pedig megfordított sorrendben s itt is a II. és III. fejezet a jelentéstannak képezi tárgyát; pedig a szerző több helyütt említi, hogy a kódexek alaktana és mondattana következni fog, de következnie kellene a hanglannak is, mert a jelen értekezésben éppen ennek legjelentősebb fejezete, a hangváltozásokról szóló rész hiányzik.

Ezek után a szerző azt igyekszik megállapítani, hogy a két kódex melyik nyelvjárásban keletkezett. És az alsó-drávai nyelvjárásból számos meggyőző adattal bizonyítja be, hogy a kódexeket, mivel e nyelvjárás sajátosságait tüntetik fel, csakis *ilyen táj-szózással beszélő egyén* írhatta. Az adatok oly meggyőzők, hogy teljesen megnyugodhatunk bennök; azonban ellene kell mondanom a szerző azon véleményének, hogy »a szókincs a nyelvjárásra vonatkozólag kétes erejű, ingtag bizonyíték:« ellenkezőleg: az olyan szavak, a melyek valamely nyelvjárásnak különös sajátosságát képezik, elsődrendű bizonyítékok, úgy hogy ha csak egyetlen székely nyelvsajátság is volna e két kódexben olyan, a mely az alsó-drávai nyelvjárásban nem fordul elő s a székelynek kiváló sajátosságát képezi, meg kellene változtatnunk a nyelvjárás egyezéséről a szerző nyilvánította véleményét. Hangsúlyoznom kell azt is, hogy a nyelvsajátságok egyezéséből még éppen nem következik az, a mit az értekezésben olvasunk (26.), hogy a kódex ugyanazon alsó-drávai nyelvjárás *területén* keletkezett. A *hol* kérdés eldöntéséhez biztos történeti adatok kellenek s ezek híján csak a hiábavaló sejtések és találgatások homályában kell tapogatóznunk, a miről ezen értekezés végső (VI.) fejezete is bizonyosságot teszen, a hol a szerző semmiképen sem tudja a kódexek keletkezésének *helyét* meghatározni.

Ne is bibelődjek vele, nem a nyelvészet feladata ez, a két kódex feldolgozásának folytatását várjuk tőle.

Dr. Bartha József.

Az Elischer-féle Goethe-gyűjtemény katalógusa. *Összeállította Heller Ágost, az Akadémia főkönyvtárnoka. Budapest. 1896. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Kis 8-rét. V + 145. l.*

Annak idején a napi sajtó is élénken foglalkozott azzal a szokatlanul érdekes adománnyal, mely fővárosunkat egy igazán speciális gyűjteménnyel gazdagította. Az Elischer-féle Goethe-gyűjtemény az, melyet Elischer Boldizsár budapesti ügyvéd több évtizedes áldozatkész buzgósága teremtett meg, s a mi halála